

mon tartanunk. Ez a prot. lelkészhallgató Marburgban kiadott könyvében azzal próbálkozott, amit majd jóval később a kat. „nagy deákosok” nemzedéke teljesít be. Nemcsak Grotiust fordította magyarra, hanem bebizonyítja, hogy a legtöbb klasszikus íróból is lehet, sőt kell fordítani részleteket, hogy ezáltal a magyar nyelv és irodalom gyarapodjék. A Petrik-bibliográfia szerint az OSZK mellett a műből az EK-nak is van példánya; egy további példány található a British Libraryben is (RB.23.a.4117).

Irod.: Hugo GROTIUS, *De veritate religionis Christianae*, Johannes Clericus jegyzeteivel, Amszterdam, 1724; ESZE Tamás, *Grotius magyar fordítója*, Református Lapok, 1962, 24; ZOVÁNYI, ³1977.

Gömöri György

Gy

gyönyörűség, testi (lat. *voluptas*)

Számtalan és örökké tartó fájdalmak okozója („innumeros perpetuosque parit dolores”), amely eltéríti az elmét a hasznos dolgokkal való érintkezéstől és azok gyakorlásától („mentemque a rerum utilium commercio exercitationeque avertit”), rossz hírt, szegényt, gyalázatot szül („infamiam gignit”), mind a lelket, mind a testet elerőtleníti („animi corporisque vires evacuat”). A magukat a gyönyörűségnek szentelő emberek között egyetlen olyat sem ismerünk, aki jó hírnévnek, tiszteletnek, becsületnek örvendene. Ezzel szemben a józan mértékletességben („sobrietas”) és szeplőtelen önmegtartóztatásban („castimonia”) élő emberek a közösség javára válnak, és tisztelet, tekintély, megbecsülés, méltóság („honor”) az osztályrészük.

Ezeknek a tudnivalóknak a forrása az a rendszerezés, amely Raphael Volateranus (Raffaele Maffei) enciklopédiájának 34. könyvében, a retorikai ismertek között található. Az elokúciónak tulajdonított nyolc összetevő között – a *compositio* és az egy sorban elintézett *dictio* után – a harmadik a *sententia*, és

az ennek kifejtésére alkalmas műfajok felsorolása (*apophthegma, adagium, proverbium, paradoxa* stb.) közben kerül elő a *chria*. Ennek egyik válfajáról Quintilianus nyomán (1,9,4) írja a volterrai szerző, hogy a *sententiához* hasonlít, amikor csak felemlítjük valakinek az erkölcsi tárgyú mondását („alicuius dicti quod ad mores pertinere commemoratio”). A másik válfaj a *sententiához* rövid érvelő bizonyítást csatol („brevi argumentatione sententiam propositam demonstrans”). Ez utóbbinak a Volateranustól adott példaszövegében olvashatók az idézett megállapítások, bővebb kifejtését adva a kiinduló *sententiának*: a testi gyönyörűséget el kell távoztatni („fugienda est maxime corporis voluptas”). Megjegyzendő, hogy két fólió lappal később a *chria* újra előkerül Volateranusnál mint a szónoki előgyakorlatok (*progymnasmata*) egyik műfaja, és a két szöveghely között csak részleges az összhang: e második helyen a *chria* lényegéhez tartozik a *sententia* szerzőjének a megnevezése is („dictum breve alicuius sapientis, cum auctoris adlegatione”), míg a példa-*chria* „sine auctoris adlegatione” áll, így a szerző saját műfaji kritériumai értelmében inkább pusztá *gnómának* vagy *sententiának* volna nevezhető.

Az ifjú →Balassi Bálintnak módjában volt, hogy Volateranus enciklopédiájának retorikai könyvéből megismerkedjék a testi gyönyörűségek káros hatásaira intő figyelmeztetésekkel és az elkerülésüket előíró kívánalmakkal. Életpályája azonban arról tanúskodik, hogy a *voluptas*- és *infamia*-mentes élet gyakorlati megvalósítására való törekvése nem volt maradéktalanul sikeres. A bujaság bűnének Balassiban való közismert meglétét →Rimay János Balassi-apológiájának laudációja sem tagadhatta, inkább a nagy személyiség bocsánatos emberi gyengeségévé színezte át, talán nem függetlenül attól, ahogyan Boccaccio *Trattatello in laude di Dantéja* Dante bujaságát (*lussuria*, c. 25) az egész emberi nem, többek között a zsoldáros Dávid király vétkeként állította be. Vagyis a kultúranropológiai mintakövetés vonatkozásában Balassi

ifjúkori olvasmánya kevés érvényesíthető referenciát kínál, legfeljebb a norma-állításról való értesülésként értékelhető.

Figyelemre méltó ugyanakkor a volaterranusi *chria*-példaszöveg, elsődlegesen retorikai értelemben. Úgy látom, hogy a *Szép magyar komédia* ajánlásának és prólógusának a szerelem megélése és megvallása melletti helyénvaló a *disputatio in utramque partem* másik felének, a szokványos erkölcsi intelmek egy másik *progymnaszma*-műfajban, a *confutatió*ban megvalósított elenszólomának tekintenünk. Minthogy a *voluptas* elleni érvelést Volaterranus *chriának* tekintette, analógiánk és jó okunk van arra, hogy az erdélyi asszonyok *gyönyörködtetését* célul kitűző irodalmi program ugyancsak „sine auctoris adlegatione” véghezvitt kifejtését is *chriának*: ellen-*chriának* fogjuk fel.

De itt terminológiai pontosítást kell tennünk: Balassi *chriája* nem *pro voluptate* szól. Igaz, hogy →Szenci Molnár Albert szótárának latin–magyar részében a *voluptas* szó egyetlen megfelelője a *gyönyörűség*, a magyar–latin részben viszont a *gyönyörűségnek* az első helyen álló *voluptas* mellett még számos további latin kifejezője van: *delectamentum*, *delectatio*, *delectamen*, *iacunditas*, *festivitas*, *amoenitas*, *deliciae*, *delicium*. Ez a sok hangulati árnyalatot kifejező, széles fogalmi és érzelmi skálát átfogó színtagmasor együttesen képes megadni azt a szemléleti alapot, amelyre a gyönyörűség megélése melletti (ebben az értelemben: „hedonista”), a 16. sz. végén Mo.-on kivételesnek és provokatívnak számító argumentáció épít, és amelyet a magyar nyelven megfogalmazott *gyönyörködtető* szándék latin terminológiai és szemantikai hátterének tekinthetünk. E háttér előtt belátható, hogy a filozófiai és teológiai érvek alapján elutasított *voluptas* ugyanazon szemantikai mező része, amelynek egy másik tagja, a *delectatio* folyamatosan előírt kíváncsolom az európai retorikatörténetben. E szemantikai mező egészének irodalomelméleti fontossága a 18. sz.-ban növekszik meg, amikor a nem intellektuális, ezért tanít-

hatatlan, csak beleéléssel megszerezhető, gyakorlással képezhető érzéki-érzékletes megismerésről és ízlésről kialakított felfogás a nem fogalmi megismerő lélekrészeknek (affektivitás, emocionalitás) kitüntetett szerepet juttat mind az irodalmi produkcióban, mind a recepcióban.

Kiad.: Raphael VOLATERRANUS [MAFFEI], *Commentariorum urbanorum octo et triginta libri*, Bazel, 1530; Gyarmati BALASSI Bálint, *Szép magyar komédia*, kiad. KÖSZEGHY Péter, [SZENTMÁRTONI] SZABÓ Géza, utószó KÖSZEGHY Péter, Bp., 1990; SZENCI MOLNÁR Albert, *Dictionarivm Latinovngaricvm, Dictionarivm Vngaricolatinvm*, Nürnberg, 1604 (hasonmás: BHA 25, 1990); RIMAY János *Írásai*, kiad., utószó, jegyz. ÁCS Pál, Bp., 1992 (Régi Magyar Könyvtár. Források, 1).

Irod.: Alfred BAEUMLER, *Az irracionális problémája a XVIII. századi esztétikában és logikában Az ítélőerő kritikájáig* [1923], ford. V. HORVÁTH Károly, Bp., 2002 (Művészeti Világ); ECKHARDT Sándor, *Balassi Bálint*, Bp., 1941, 13–24 = in Uő, *Balassi-tanulmányok*, kiad. KOMLOVSZKI Tibor, Bp., 1972 (Irodalomtörténeti Könyvtár, 27); KÖSZEGHY Péter, *Balassi Bálint mitológiája, avagy az első költő*, ItK, 98(1994); Uő, *Balassi Bálint Magyar Alkibiadész*, Bp., 2008.

Kecskeméti Gábor

H

Habsburg Mária könyve ☞ Mária királyné könyve

haditérképészetünk első képviselői: az Angielini család (Angelini, Angelus)

Milánói származású varépitész és haditérképész család.

Amikor megszületett →Balassi Bálint (1554. okt. 20.), ☞Köszeghy Péter kutatásainak főszereplője, és amikor edesapja, Balassi János a Garam menti alsómo.-i →bányavárosok főkapitánya (supremus capitaneus civitatum montanarum) lett (1555. máj. 20.), Mo.-ról mindössze néhány nyomtatott térkép állt a bécsi Habsburg-hadvezetés és a magyar politikai-katonai elit rendelkezésére. E map-